

KUI SÕNA OLI TEGU

Kirjandus kui selline. Valik vene vormikoolkonna tekste. Koostanud ja toimetanud Märt Väljataga. Gigantum Humeris. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014. 392 lk.

Vene vormikoolkonna tekstivalimi ilmumine eesti keeles on kahtlemata oluline sündmus. Vaatamata sellele, et kogumikku koondatud tekstid on kirjutatud pea sajand tagasi, ei ole need oma väärtust kaotanud. Ja ei tohiks lasta ennast eksitada pealkirjast „Kirjandus kui selline”, sest just vene formalismist saab

paljuski alguse kogu tänapäeva humanitaarteaduste metodoloogia.

Kogumik jaguneb neljaks osaks, millest esimene, „Manifestid” (deklaratiivne), ja viimane, „Edasi- ja tagasivaated” (reflektiivne), raamistavad konkreetseid analüüse. Kõige mahukam on teine osa, „Proosateooria”, mille tekstide seast tõuseb esile Vladimir Proppi „Imemuinasjuttude transformatsioonid”. On suurepärane, et just see Proppi tekst kogumikku valiti, sest mitmes mõttes on see huvitavam ja sügavam kui tema kõige kuulsam tekst, eesti keeles veel il-

mumata „Imemuinasjutu morfoloogia”. Kolmanda osa pealkirjaks on „Kirjandusprotsess”, aga järelsõnas on öeldud, et see „peegeldab formalismi sotsioloogilis-strukturalistliku faasi viljakaid hüpoteese kirjandusest kui süsteemist”. Sellest vastuolust võib välja lugeda peene vihje tõigale, et vormikoolkonnas (eriti hilisemas faasis) ei eristatud süsteemi rangelt protsessist, süsteem oligi protsessuaalne. Kolme varem Vikerkaares ilmunud teksti kõrval on selles jaotuses Juri Tõnjanovi klassikaline artikkel „Kirjanduse evolutsioonist”. Teistest esmatõlgetest tahaks eriti esile tõsta Boriss Tomaševski ülevaadet vormikoolkonnast, mida ei ole isegi vene keeles avaldatud (tõlgitud prantsuse keelest).

Koostaja Märt Väljataga järelsõnast loeme, et raamat „kriibib.... vaid vormikoolkonna pärandi pealispinda ning annab ainult põgusa maitseproovi selle stiili ja ideede kohta” (lk 364). Siin rõhutasin just „maitseproovi” olulisust. Juri Lotmanit tsiteerides: „...teadlase isiksus mitte ainult ei peegeldu tema kirjutistes, vaid kujutab endast ka teatud koodi tema mõistmiseks. [---] Mul on kergem mõista autoreid, keda ma tunnen isiklikult.... Ent kui autor on tundmatu, siis pean ta enda jaoks konstrueerima. Kui aga tekst on nii isikupäratu, et autorit konstrueerida ei õnnestu, siis on mul seda lugeda sõnulseletamatult raske ja igav ning tihtipeale veendun ka sellise teksti teaduslikus viljatuses.”¹ Kõnealuse kogumiku puhul lugejat igavus ei kimbuta, kõik valitud autorid peegelduvad läbi tekstide kui eredad ja omanäolised isiksused ning nende „konstrueerimisel” on suureks abiks lühitutvustused, kommentaarid ja nimeloend. Nagu ka asjatundlikult koostatud ainelooend, mis on tõsiselt huvilisele heaks järgehoidvaks abimeheks. Parima elamuse saamiseks soovitaksin lugemist alustada kahest

¹ P. Panas, Semiotics of the „fourth generation” – an unfinished project? – Sign Systems Studies 2014, kd 42, nr 1, lk 145.

viimasest artiklist ja järelsõnast, mis annavad vajaliku häälestuse ja tausta ülejäänud nautimiseks.

Kommentaari del on niisuguste tekstide tutvustamisel oluline roll. Enamik kommentaare on võetud originaaltekstide väljaannetest (mis on igati õigustatud, kuna nende autoriteks on parimad asjatundjad), neid kohandades ja lühendades. Samas on viited neile umbmäärased (nt „järgnevas on kasutatud”) ja kohati puuduvad üldse. Tõlkijate kommentaarid on korrektselt märgitud vaid mõningatel juhtudel ja need on väga erineva põhjalikkusega. Tõlgitud kommentaaridest jäid silma ka mõned lugejat eksitavad vead. Nt „siin ja eelnevas lõigus on hämar poleemika” (lk 331), õige oleks „selged vihjed poleemikale”; „null- ja miinusvõtte probleemi kohta vt põhjalikumalt: Juri Lotman, Kunstilise teksti struktuur” (lk 331). Lotman ei kasuta kusagil „nullvõtte” mõistet, originaalis oli „vrd nulli probleemi ja Lotmani arendatud mõistet „miinusvõte””.

Vormikoolkonna tekstid on kirglikud, emotsionaalsed, kummastavad, mitte mingil juhul kuivad akadeemilised kirjutised (vast kõige „akadeemilisem” on volgasakslane Vladimir Propp). Kaks autorit – Viktor Šklovski ja Juri Tõnjanov – olid ju ka kirjanikud. See on suur väljakutse tõlkijatele – säilitada stiili nõtkus ja eripärad ning samas mõtteselgus ja mõistestiku täpsus. Ma ei seadnud endale ülesandeks tõlkeid kontrollida, pöördusin originaali poole vaid juhtudel, kui eesti keeles jäi midagi arusaamatuks või tundus kummaline. Pikalt jäin mõtlema esimese artikli pealkirja „Sõna elluärkamine” üle. Venekeelne *воскрешение* ja teksti enda sisu justkui eeldaks aktiivse vormi kasutamist, st mitte sõna ise ei ärka ellu, vaid ta äratatakse, elustatakse. Teine küsimusi tekitav pealkiri oli „Kirjanduselu”, mille võtmesõnaks on *быт*. Kogumikus on seda tõlgitud „argielu, eluolu, olustik”. Viimast on ainelooendi järgi otsustades

kasutatud kõige sagedamini. Ise oleksin valinud „kirjandusolu”, sest kui mõelda, et eesti keeles on tavaväljend „aktiivne kirjanduselu”, siis vene keeles ei saa *быт* kuidagi olla aktiivne. Samas artiklis on väljend *социальное бытование* tõlgitud „sotsiaalne olukord” (lk 191), mis moonutab originaali mõtet, sest olukord on fikseering, siin aga on silmas peetud protsessi, kirjanduse olemist sotsiaalses keskkonnas.

Roman Jakobsoni „Realismist kunstis” (üks mu lemmiktekste selles kogumikus – hoogne ja sisutihe) alguses jäi silma väljend „sotsiaalse keskkonna filosoofiline sisu” (lk 36). Selgub, et tõlke aluseks olevas väljaandes on selles lauses eessõna *в*, mis märgib seesütlevat käänat. Teistest venekeelsetest väljaannetest (ka ingliskeelsest tõlkest) leiame aga *и*, st sidesõna „ja”. Sellega saab ka lause arusaadavaks: „küsimusele filosoofilisest sisust ja sotsiaalsest keskkonnast”.

Kui Jakobsoni artikli täheerinevustest tõlkija ilmselt ei teadnud, siis Boriss Eichenbaumi „Kirjanduselu” puhul, kus on samuti erinevus ühes tähes, on valik olnud teadlik. Siiski näib, et teksti loogika viitab just teisele variandile, sest sel juhul on kaks esimest lauset mitte vastanduses, vaid järgnevuses: „Me ei näe korraga kõiki fakte...” ja „Mitte kõik, mida me teame...” (lk 189). Ka selgineb seos „mõistelise märgiga”.²

Jakobsoni ja Tõnjanovi teesidele eelnenud eessõnas tundub esmapilgul eesti keeles kõik õige: „Nõnda nihkub keele- ja kirjandusteadus esteetilis-ajalooliste distsipliinide seast ühiskondlike, täpsemalt sotsioloogiliste distsipliinide sekka” (lk

² Tõnjanovi artiklis „Kino poeetikast” on mõiste *смысловый знак* samuti olulisel kohal, seal on tõlkevasteks „täenduslik märk”, lähtuvalt Gottlob Frege *Sinn/Bedeutung* eristusest. Nii eesti kui ka vene keeles tõlgiti seda alguses „mõte ja tähendus” (*вн смысл и значение, ка смысл и денотат*), nüüd on aga eesti keeles kinnistunud „täendus ja osutus”.

334). Originaalis on aga kasutatud liitsõna *естественноисторические*, mille esimest poolt võiks tõlkida „loomulik, naturaalne”. Vene keeles on muide väljend *естественные науки*, mis tähistab loodusteadusi.

Kohati on vene keele nüansse valesti tõlgendatud ja lugejat kummastatakse seal, kus autor seda ei plaaninudki. Nii on *культурные запросы* tõlgitud kui „kultuurimured” (lk 142), samas kui eelmises reas on õigesti „nõudmised”; „Enamik poeetilisi teoseid on rajatud kaastundele ja pahameelele, s.t materjali vaatevälja istutatud hinnangutele” (lk 143) – peab olema „vaatevälja haaratud materjali hinnangutele”; „Iga reaalne motiiv peab kuidagi välja kasvama jutustamise kontekstist” (lk 165) *pro* „peab olema mingil moel sisse viidud jutustuse konstruktsiooni”; „harimatu jutlustaja – ning petetav kari” (lk 171), p.o „petetud kogodus”; väljend „prantsuse klassitsism oma draamaatiliste „ühtsustega”” (lk 172) nõuab kas kommentaari või ümberütlevat tõlget, nt „kolme „ühtsuse” reegluga draamas”; „kui tähenduse representatsioon „luitub”, muutub seda väljendav sõna sidesõnaks, suhet väljendavaks sõnaks, abisõnaks” (lk 224). Sidesõna on lingvistiline termin, originaalis on „seost, suhet väljendavaks sõnaks”. Lk 360 loeme, et „formalistid kannavad varaküpse paavstluse pitsarit”. Vene keeles oli siin *повество*, tuletis sõnast „papp”. Tõlge võiks siis olla „papluse”, aga see tolleaegses ideoloogilises fraseoloogias laialt levinud väljend nõuaks eraldi kommentaari. Ja järgmises lauses mainitud „johanniidid” ei ole mitte XI sajandi ordu, vaid XX sajandil tekkinud vene sekt, nimetatud Kroonlinna Joanni järgi, ja peaks olema „joanniidid”.

Vormikoolkonna põhimõisted on järelsõnas kenasti lahti (üle) seletatud, sealhulgas põhjendatud ka mõningaid tõlkevalikuid. Miskipärast ei leia küll sealt mõistet „rida”, mis ometi on formalistide mõistestikus ja ka käesolevas ko-

gumikus aktiivselt kasutuses. Lühiseletus on hoopis märkuses lk 333: „„Rida” (ряд) on formalistide (eriti Tõnjanovi ja Eichenbaumi) termin kultuurilise süsteemi ehk faktiseeria jaoks.” Kumbki autor ei väida midagi niisugust, rääkimata kultuurilise süsteemi samastamisest faktiseeriaga, nad isegi ei kasuta selliseid väljendeid. Võõrkehana mõjub „narratiivi” sissetung formalistide „jutustusteooriasse” (lk 147 „narratiivsed üksused”, lk 153 „narratiivis”, lk 170 „narratiivivorm”; vene keeles on kõigil neil juhtudel tüvisõnaks *повествование*). Eksitav on lk 352 paiknev allmärkus 16, kus öeldakse, et „Jakobson samastas selle funktsiooni algul ekspressiivse funktsiooniga, aga hiljem postuleeris omaette poeetilise funktsiooni”. Siin on segamini aetud kaks asja – poeetiline keel ning Jakobsoni kommunikatsioonimudel.³ Ka ei

³ Jakobson lähtus Karl Bühleri keelemudelist, kes eristas kolme – ekspressiivset, apellatiivset ja referentsiaalset – keelefunktsiooni, lisades omalt poolt poeetilise, faatilise ja metakeelise funktsiooni.

tohiks tõsimeeli väita, et „[f]ormalistid töid käibele arusaama aktiivsest, vormivast vormist, mis passiivsele ainele rakendudes kujundab sellest kunstiteose” (lk 341), sest arusaam passiivsest aineksest/mateeriast ja aktiivsest vormist juurdus õhtumaises paradigmas lähtuvalt Aristotelesest.

Need märkused peegeldavad üht lugemiskogemust ega ole mõeldud norimisena, vaid näitamaks, et tekst ei jäta ükskõikseks, kutsub dialoogile. Iga sellise kogumiku kokkupanekul tõstatub ka küsimus, kellele ja milleks see on mõeldud. Sihtrühmast sõltub tekstide valik, abimaterjalide (ees- ja järelsõna, kommentaarid, indeksid) hulk ja põhjalikkus. Ainukese vihje sihtrühmale leidsin tagakaanel olevast Piret Peikeri tutvustusest: „Vene formalistide kogumik on haritud üldsuse jaoks huvitav nii kirjandusteoreetiliste ideede poolest kui ka kirjanduslooliselt põneva ajastu kajastusena.” Lisaksin omalt poolt, et mitte lihtsalt huvitav, vaid nauditav.

SILVI SALUPERE